

Den heterogena akademien

Att handleda en doktorand är att möta en annan människa och söka skapa en långvarig relation som möjliggör lärande och personlig utveckling. Handledarens relation till en doktorand kan helt skilja sig från relationen till en annan; det som fungerar bra i ett fall kan vara förödande i ett annat. Det är självklart – men bör ändå sägas – att såväl handledare som doktorand är individer, vars bakgrund, personlighet och livsbetingelser påverkar handledningen. Även om det är viktigt att vara lyhörd för komplexiteten hos varje individ, är det ibland nödvändigt att inrikta handledningen på vissa aspekter som kan ha betydelse på ett mer generellt plan. Kön, klass, etnicitet och ålder är aspekter som brukar framhållas. Vi har mycket gemensamt med andra och vi tillhör flera olika grupper beroende på vad som fokuseras. Det är av stor betydelse från vilken punkt en person betraktar världen. Att framhålla skillnader mellan grupper är riskabelt eftersom stigmatisering och diskriminering alltid lurar bakom hörnet. Risken för diskriminering finns dock vare sig man väljer att belysa skillnaderna eller inte. Genom att bortse från kön, klass, ålder och etnicitet osynliggör man att alla grupper har långt ifrån samma villkor. Inte heller synliggörs den norm som vi har att förhålla oss till, normen för "doktoranden" och "forskaren". Att istället rikta ljuskäglan mot skillnader kan leda till att de som faller utanför normen utpekas som problem. Det är fråga om en balansgång mellan blindhet och stigmatisering. Vi vill därför lyfta fram några olika aspekter.

Etnicitet

I Sverige har 18–20 % av befolkningen utländsk bakgrund, av högskolornas nybörjarstudenter 15 % och av doktoranderna 26 %. Omkring 15 % är dock gästdoktorander och man räknar därför med att cirka 11 % av doktorander som är antagna till forskarutbildning vid ett svenskt lärosäte har utländsk bakgrund.¹³

12 Detta framkommer också i *Doktorandspegeln 2003*.

13 *Universitet & högskolor: Högskoleverkets årsrapport 2004*. Enligt rapporten har personer "utländsk bakgrund" om de "själva är födda utomlands eller har två föräldrar födda utomlands, exklusive adoptivbarn" (s. 95).

Skiljer sig då doktorander med utländsk bakgrund från svenska? Inte generellt, gruppen är mycket heterogen. Några aspekter kan ändå diskuteras. Enligt en undersökning från Umeå universitet är en vanlig uppfattning bland handledare att utländska doktorander generellt sett arbetar hårdare än svenska. De gör mycket övertid och tar sällan ledigt på kvällar, helger och lov. Ibland kan de arbeta så hårt att det ställer till problem i en forskargrupp, eftersom kraven därmed ökar på de andra doktoranderna. Alla handledare delar emellertid inte denna uppfattning. En handledare berättar om utländska doktorander som kommer och går som de vill, vilket gör att kontinuiteten försvinner, kontakten med institutionen likaså och så småningom räknar man inte längre med dem. Dessa doktorander hamnar utanför såväl det vetenskapliga som det sociala sammanhanget på institutionen.

En aspekt som också lyfts fram är inställningen till hierarkier, där utländska doktorander tenderar dels att visa överordnade en med svenska mått mätt överdriven respekt, dels att bemöta den personal som befinner sig lägre i hierarkin överlägset. Detta förhållningssätt kan också lätt ställa till problem i en grupp, och beteendet kan dessutom upplevas som obehagligt av en handledare som kanske blir upphöjd på ett sätt som känns främmande. Flera handledare i Umeåundersökningen menar alltså att utländska doktorander kan ha svårt att anpassa sig till den svenska akademiska kulturen och att smälta in i gruppen.¹⁴ Till detta kan ibland läggas språkliga problem samt brist på kunskap om svensk högskola och svensk forskarutbildning i största allmänhet. Frågan är om någon har ägnat tid att tala med dessa doktorander om detta och försökt att överbrygga de problem som uppfattas som etniskt och kulturellt betingade.

En annan sida av saken är om handledaren kommer från en icke-svensk miljö och har fått sin akademiska skolning utanför Sverige.¹⁵ Detta kan ha stor betydelse i handledningen. En av de handledare som intervjuades i Umeå menar att kraven på doktoranden är betydligt större i hemlandet, till exempel vad gäller kvalitet, arbets-

14 Åsa Bergenheim, *Inspirationskälla, föredöme, tränare och kollega*, 59 f. Se även Mohammad Fazlhashemi, *Möten, myter och verkligheter: Studenter med annan etnisk bakgrund berättar om möten i den svenska universitetsmiljön*, Skriftserie från Universitetspedagogiskt centrum 2002:1, 66.

15 I oktober 2002 var enligt SCB 31 % av forskarassistenterna födda utomlands. (*Universitet & högskolor. Högskoleverkets årsrapport 2004*.)

insats, ansvar och respekt. Detta har ställt till problem i relationen till de svenska doktoranderna. En annan handledare är ovan vid att doktoranderna förväntar sig så mycket hjälp, ledning och struktur.¹⁶ Inte heller *handledare* från andra kulturer har alltså helt lätt att anpassa sig till svenska forskarutbildningskulturer, som – heterogeniteten till trots – måste sägas vara relativt monokulturell.¹⁷ En viktig skillnad finns dock mellan handledaren med utländsk bakgrund och doktoranden med utländsk bakgrund. Handledaren är alltid överordnad doktoranden. Det innebär att handledaren har tolkningsföreträde och är den som kan diktera villkoren, även om villkoren inte är helt förenliga med de visioner och värderingar som råder – eller anses önskvärda – i svensk forskarutbildning.

Klass och ålder

En annan sida av den kulturella bakgrunden är klasstillhörigheten, eller snarare vilket socialt skikt som präglat doktorandens uppväxt. Fortfarande är den sociala snedrekryteringen påtaglig och doktorander vars föräldrar är högre tjänstemän är starkt överrepresenterade i forskarutbildningen. Hela 45 % av nybörjardoktoranderna har denna bakgrund, medan motsvarande andel av befolkningen som helhet är 18 %. Samtidigt är doktorander med arbetarbakgrund starkt underrepresenterade. I befolkningen som helhet har 35 % sitt ursprung i arbetarklassen medan motsvarande siffra i forskarutbildningen bara är cirka 13 %.¹⁸

Drygt hälften av doktoranderna har föräldrar utan lång akademisk utbildning, det vill säga om minst 120 poäng. Det kan tyckas vara en relativt hög siffra, eftersom man ibland kan få uppfattningen att forskarutbildningen bara är något för akademikernas barn. En viss variation mellan olika ämnen kan emellertid noteras. Störst andel doktorander med icke högskoleutbildade föräldrar

¹⁶ Åsa Bergenheim, *Inspirationskälla, föredöme, tränare och kollega*, 60.

¹⁷ Se t.ex. SOU 2000:47, *Mångfald i högskolan. Reflektioner och förslag om social och etnisk mångfald i högskolan*, 72; Mohammad Fazlhashemi, *Möten, myter och verkligheter*, 66.

¹⁸ Uppgifterna kommer från Högskoleverkets *Doktorandhandboken*, <http://www.doktorandhandboken.nu>.

finns inom kategorin övriga forskningsområden¹⁹ och lägst inom farmaci och veterinärmedicin, men variationerna är relativt små.²⁰ Det är dock inte längre fråga om en liten minoritet, ett faktum som torde ha betydelse också för forskarhandledningen. Om detta vet vi dock förvånansvärt lite, delvis beroende på att klassperspektivet inte har varit i fokus de senaste decennierna.

Minst lika ovanligt är det att diskutera betydelsen av ålder för forskarutbildning och forskarhandledning. Ålder är ett känsligt ämne i vår kultur. Samtidigt är det så att doktorandernas medelålder är högre i Sverige än i de flesta andra länder.²¹ Medianåldern bland de forskarstuderande är 33 år, något högre bland kvinnor än bland män. Åldersspridningen är dock stor. Doktorander inom humaniora, samhällsvetenskap, medicin, odontologi och kategorin övriga forskningsområden är betydligt äldre än inom matematik, naturvetenskap, teknik och farmaci.²²

I vissa miljöer är doktorandgruppen åldersmässigt heterogen, medan det i andra enbart finns unga doktorander. Det finns också miljöer där doktorandernas medelålder är hög, kanske uppåt 50 år, och ingen är under 30 år. Dessa doktorander har många gånger en gedigen yrkeserfarenhet som ofta är ämnesrelaterad. Efter att under lång tid ha arbetat ute på fältet har de blivit intresserade av forskning och bestämt sig för att gå en forskarutbildning. Ålder och erfarenhet får betydelse för doktorandens sätt att förhålla sig till såväl forskning som handledare. En person som har arbetat inom ett ämnesrelaterat yrke i många år har ofta en annan inställning till sin forskarutbildning än en person som kommer direkt från grundutbildningen.

Hur man ser på doktorandens ålder beror mycket på ämnets karaktär och tradition. Intervjuundersökningen i Umeå visar att handledare på humanistisk fakultet ser mer positivt på äldre doktorander med livserfarenhet, än handledare på teknisk-naturvetenskaplig fakultet, där man föredrar yngre doktorander som har en

¹⁹ Kategorin "övriga forskningsområden" omfattar följande: Barn, hushålls- och kostvetenskap, etnicitet, genus, kulturarv och kulturproduktion samt idrott. Drygt hälften av doktoranderna inom denna kategori finns inom vårdvetenskap. *Doktorandspegeln 2003*, 12.

²⁰ *Doktorandspegeln 2003*, 19.

²¹ Lillemor Kim, *Svensk forskarutbildning i internationell belysning*.

²² *Doktorandspegeln 2003*, 18 f.

lång yrkeskarriär framför sig.²³ Detta är alltså i överensstämmelse med doktorandernas medelålder inom respektive område.

Att ha äldre doktorander har både för- och nackdelar, anser de intervjuade handledarna. Doktoranden är ofta jämnårig, vilket gör att relationen lättare blir kollegial och kamratlig. Äldre doktorander har ofta stor arbetsdisciplin och är självständiga i förhållande till handledaren. Det kan också vara så att doktoranden har svårt att finna sig tillrätta i en lärandesituation. För den som är van att känna sig kompetent och kunnig är det inte alltid lätt att sätta sig på skolbänken igen. Detta kan i värsta fall visa sig i en ovilja att ta till sig kritik, råd och instruktioner från handledaren, vilket gör handledningssituationen problematisk. En äldre doktorand kan också vara mindre målinriktad än en yngre. Hon eller han vill forska för att det är spännande och själva doktorsexamen blir inte så viktig. Inte heller den saken är lätt att förhålla sig till som handledare.

Enligt undersökningen menar vissa handledare att yngre doktorander generellt sett är mer målinriktade och mer inställda på att disputera än äldre. De har lättare att finna sig tillrätta i rollen som forskarstuderande och är mer mottagliga för handledarens synpunkter. Några handledare uttrycker också uppfattningen att unga doktorander är en bättre samhällsinvestering, eftersom de kommer att vara yrkesverksamma lång tid efter examen:

Men om man ser så att säga ur samhällets utgångspunkt så måste det vara en fördel att ha unga disputerade som har ett helt liv framför sig. Så att jag premierar relativt sett unga av den anledningen. Det känns lite mer lyxvara att ha en som disputerar i 55 års ålder som kanske bara har 10 års yrkesverksamhet kvar.²⁴

Att denna inställning kommer att påverka handledningen är sannolikt ofrånkomligt.

Bilden av den unga doktoranden är emellertid motstridig. Vissa handledare tycker att unga doktorander kan vara omogna, att de inte alla gånger tar sina studier på allvar och därför behöver mer övervakning. Dessutom har de ofta småbarn, vilket nästan alltid påverkar utbildningstakten. Det är då visserligen inte ålder som är avgörande, utan den sociala situationen. Detta är dock inte ett ovanligt problem

i handledningen av unga doktorander, menar handledare i undersökningen.²⁵ Bland doktoranderna är nära 70 % gifta eller sammanboende och nästan fyra av tio har hemmavarande barn under 18 år. Båda siffrorna är något högre för kvinnliga doktorander än för manliga.²⁶

Ålder i sig har, som vi ser det, generellt sett föga betydelse för en doktorands förmåga att tillgodogöra sig forskarutbildningen, utveckla forskarkompetens och producera en bra avhandling. Däremot har ålder betydelse för de betingelser under vilket detta ska ske och därmed också för handledningen. En ålderskillnad mellan handledare och doktorand är inte oväsentlig; äldre handledare – ung doktorand, ung handledare – äldre doktorand, handledare och doktorand i samma ålder, båda äldre eller båda yngre. Alla kombinationer har sidor som förenklar samarbetet och sidor som komplicerar det. Det gäller att vara medveten om detta och dessutom öppet resonera om saken.

Mångfaldens betydelse för handledningen

Vi talar i olika sammanhang om att vi vill ha mångfald, om tvärvetenskapliga forskningsgrupper och om mixade arbetsgrupper med både kvinnor och män, gärna med olika bakgrund. Frågan är emellertid komplex. Mångfald kan bidra till att olika vetenskapliga frågor uppmärksammas och kan tillföra nya sätt att se på saker och ting. Även om en viss anpassning krävs till det rådande systemet, är det inte önskvärt med ett system som reproducerar mer eller mindre likriktade forskare. Samtidigt som vi talar om fördelarna med mångfald är det hela inte alldeles okomplicerat. Vi vill ha mångfald, men frågan är om mångfalden också har sina gränser? Hur ställer vi oss exempelvis till den kvinna som bär burka eller den manlige doktoranden som inte vill ha en kvinnlig lärare?

²⁵ Ibid., 58 f.

²⁶ Doktorandspegeln 2003, 19.

²³ Åsa Bergenheim, *Inspirationskälla, föredöme, tränare och kollega*, 19.

²⁴ Ibid., 58.

Den slutsats man kan dra är givetvis inte att doktorander eller handledare med exempelvis utländsk bakgrund fungerar på det ena eller det andra sättet. Man kan däremot konstatera att aspekter som kulturell eller etnisk bakgrund har betydelse, liksom exempelvis kön, ålder och klassbakgrund. Vad innebär då dessa aspekter för själva handledningen? Ska unga doktorander handledas på ett annat sätt än äldre, kvinnor på ett annat sätt än män och invandrare på ett annat sätt än infödda svenskar? Bör handledningen se olika ut beroende på doktorandens klassbakgrund? Nej, det är varken så enkelt eller så komplicerat. Vi handleder individer, inte grupper. Att sedan dessa individer har olika utgångspunkter och förutsättningar som handledaren måste ta i beaktande är en annan sak. Till det som förefaller ha stor betydelse hör alltså etnicitet, kön, klass och ålder.

Akademien är formad av och för svenska förhållandevis unga män ur den bildade överklassen. Det är idag inte särskilt många som överensstämmer med denna bild av en akademiker, men bilden lever kvar och den akademiska miljön förändras i själva verket mycket långsamt. Många doktorander känner sig som främmande fåglar. Ju längre från den traditionella normen, desto starkare och mer problematisk blir denna känsla av främlingskap. Vad kan då handledaren göra? Man kan säga att det som är viktigt för alla doktorander är ännu viktigare för doktorander som faller utanför den traditionella akademiska normen. Mycket handlar om att "knäcka koder". Det är viktigt att resonera med doktoranden om hur akademien fungerar – och varför – samt hur man kan förhålla sig till detta. Det gäller ju att fungera i miljön och samtidigt behålla sin själ, vilket inte alltid är så lätt. I alla samtal är tydlighet A och O, tydlighet om vad som förväntas, vad som gäller, vad som kan accepteras och så vidare. Det är bättre att vara övertydlig än otydlig. Det gäller också att vara lyhörd för de problem och svårigheter som kan uppstå, resonera om dem och försöka överbrygga dem så gott det går.

Sist men inte minst är det viktigt för handledaren att reflektera över samma aspekter hos sig själv som hos sina doktorander: "På vilket sätt påverkas jag och mitt sätt att handleda just den här doktoranden av min ålder, mitt kön samt min kulturella och sociala bakgrund?" Sådana aspekter är också något som kan tas upp till diskussion i handledarkollegiet.

Del 2 Samarbetet

Uri M. Appel och Å. Bergenhem
Reflekterande lärstär-
handledning i om
samarbetet mellan
handledare och doktorand,
Studentlitteratur 2005